

Символи як стилістими у поезіях О.Теліги

У статті зосереджується увага на різних аспектах символіки, зокрема, на внутрішніх закономірностях символів як стилістем у поезіях Олени Теліги.

Ключові слова: *символ, стилістими, архетипні символи, міфологічні, космогонічні символи.*

The article is devoted to various aspects of symbolism, the inner features of symbols as stilistema in Olena Teliga's poetry.

Key words: *symbol, stilistems, archetypical, mythological and cosmological symbols.*

Стилістичні засоби усіх рівнів української мови вивчаються в окремих розділах (науках) стилістики: фоностилістиці, лексичній і граматичній стилістиках. Проте є в стилістиці засоби, які мають міжрівневий характер.

Вчення про символ як категорію пізнання, мислення, мови і художньої творчості має глибокі корені і сягає ще античної філософії та риторики. Давні мудреці вважали, що думка зароджується і передається в образах і символах. Звідси виникає потреба у фігурах як складних образах і в образах як містилищах кількох фігур: *сонце* — істинність, бо незалежне від нас, даність; *коло* — вічність, тому що не має кінця, в ньому кінець переходить у початок, це замкненість; *зерно* — сутність, думка, адже воно містить у собі зародок, ідею життя.

Лінгвофілософська природа символу хвилювала В.Гумбольдта. Він вважав, ніби все, що людина бачить навколо, вона сприймає тільки органами чуття, а «справжня сутність речей ніде не відкривається їй безпосередньо; саме те, що сильніше за все запалює її любов, огорнуто непроникним покривалом;

упродовж усього життя її діяльність зводиться до прагнення проникнути крізь цей покрив, її насолода — до передчуття істини в загадковому символі до надії на можливість безпосереднього споглядання в інших стадіях його існування» [2,с.68].

Отже, інтерес до символіки — це інтерес до внутрішньої сутності речей, до ідей та ідеалів, а символ можна сприймати як образ-ідею, що виник на багатозначності предметного чи процесуального змісту і закріпився як фігурант у процесі спілкування.

Дослідники зосереджувалися на різних аспектах символіки. М.Костомаров розглядав символ як поняття художнього мислення, зокрема поетичного, акцентував увагу на національно-культурній та релігійній основі символів, вважаючи, що саме в символіці виявляється сутність національного духу, національна специфіка мови, народнопоетичної творчості, літератури [3,с.41].

О. Потебню цікавило виникнення символів. Зародження їх він вбачав у первинній образності слів, яка в процесі лексичного зростання мови часом затемнювалася, ознаки в кожному новому слові діставали якісь особливі відтінки. О. Потебня вважав, що «потреба відновлювати забуті власні значення була однією з причин утворення символів. Близькість основних ознак, яка помітна в постійних тотожнослівних виразах, була й між назвами символу й позначуваного предмета. Калина стала символом дівчини тому ж, чому дівчина названа красною; за єдністю основного уявлення вогню — світла в словах: «дівчина, красна, калина» [5,с.206].

Надзвичайно широку концепцію виникнення і розвитку символів запропонував К. Юнг. В ній багато уваги приділяється

ролі несвідомого (підсвідомого) індивідуального і колективного, що впливає на появу й формування символів.

Від інших знаків символ відрізняється тим, що містить щось невідоме, приховане, тобто його семантика не повністю пізнана, і, що дуже важливо, вона може бути взагалі непізнаваною, якщо першозначення дуже змінилося або загубилося.

Національна мова, маючи блок рафінованих слів-символів і слів з символічним значенням, постійно продукує символічну семантику більш інтенсивно або менш інтенсивно, залежно від стану й розвитку її суспільних запитів. Це легко помічається в процесі лінгвостилістичного аналізу художніх текстів української літератури різних часових періодів, зокрема сучасного, і наводить на думку, що символ своїми коли очевидними, а коли прихованими, латентними, іноді випадковими асоціаціями є засобом оволодіння світом чуттєвого досвіду, художнього вираження і освоєння світу. Велику увагу природі символу та його ролі в мистецтві приділяв О.Лосєв. Він вважав, що символ є відображенням речей, явищ, подій, але «не пасивним, не мертвим, а таким, що несе в собі силу і міць самої дійсності, тому що одного разу одержане відображення переробляється у свідомості, аналізується в думці, очищається від усього випадкового й несуттєвого та доходить до відображення не просто чуттєвої поверхні речей, а їх внутрішньої закономірності» [4,с.65]. Саме завдяки тому, що символ має «силу і міць самої дійсності», виражає внутрішню закономірність, сутність явища, він є таким живущим. Найвиразніший представник символізму в російській культурі А.Белій вважав, що зміст символу невичерпний. Будучи в основі своїй реальним, символ є художнім образом, спрямованим на пізнання невираженого і, можливо, на непізнавання,

надчуттєве: «Символ є межею усіх пізнавальних, творчих та етичних норм» [1,с.63].

За концепцією А.Белого, символ — це образ, взятий з природи і трансформований творчістю, сконденсований у слові: «Слово є вираженням найбільш прихованих таємниць природи». Це давало підстави А.Белому говорити про магію слова і розширювати обсяг поняття символу за рахунок метафор, порівнянь, інших образних значень слів. Аналогічного трактування символів дотримуються й дослідники фольклору. Відомий український учений Ф.Колесса писав, що деякі образи так «дуже вжилися в українській народній поезії, що сама згадка одного з них, того, з чим порівнюємо, сугестивно виникає уявлення другого, того, що порівнюється. На цій основі розвинулося багато символів. Так, *ліщина, калина, береза* символізують дівчину; *явір, дуб* — козака, коханця; *шум дерева* — журбу; *голуб і голубка* — милого й милу; *місяць і зірка* — молодого й молоду; *кування зозулі* — плач дівчини, матері» [1,с.25].

Загальноприйнятої повної класифікації символів немає. Намагаючись «впіймати» суть символу, дослідники зосереджували увагу на окремих, найвиразніших типах символів: Г. Сковорода — на біблійних, М.Костомаров — на народних, пісенних, О.Потебня — на слов'янських, які досліджував в основному на українському фольклорному матеріалі.

Філософи та психологи (В.Гумбольдт, З.Фрейд, К.Юнг, А.Бергсон, Е.Кассіер) шукали природу символів у межах взаємодії підсвідомості та свідомості, невидимого й видимого, значення й функції, реальності й умовності. В цьому плані їх більше цікавили архетипні символи та їх вплив на розвиток культури, цивілізації. Основою філологічних зацікавлень символікою є символи-словесні образи.

Символ є метафоричним, але метафора характеризує, уточнює і тим поглиблює розуміння реальних речей, а символ їх узагальнює, робить дуже умовним сприйняття. Цим мовний символ відрізняється від метафори. Він настільки багатозначний, що стає схемою, а не конкретною характеристикою. Словесні символи є словами-образами, але не всі слова образи стають словесними символами, а тільки ті, які несуть загальні образи — *ідеї*. Кожний символ (образ — ідея) може бути конкретно охарактеризований за допомогою метафор та інших тропів, але для вираження ідеї достатньо словесних символів. Тут помітним є зв'язок метафори і символів, тобто метафора може виростати в символ, а символ у тексті конкретизуватися через художні образи слова. Для символу характерна позиція актанта, для метафори — предиката.

За семантичною структурою серед словесних символів дуже умовно і схематично можна виділити такі групи: архетипні символи, міфологічні, космогонічні символи, біблійні слова – символи, символічні назви доквілля — явищ природи, рослин, символізація предметних явищ.

Яскравою рисою індивідуального стилю поетеси є широке використання символів, які вона черпала з прадавньої української національної містики. Дмитро Донцов писав: "Хто помине містичний момент у творчості Олени Теліги, той не зрозуміє істоти її поезії, ні її натури" [6,с.413].

Від кожного з її віршів віє містичним чаром, передчуттям майбутньої пожежі, в якій згоріла сама поетеса.

Найчастіше вживаними символами у творах Олени Теліги є *вогонь, межа, вино, берег, сонце*.

Спробуємо з'ясувати, яке значення мають ці символи. Безперестанно у віршах зустрічаємо вирази : *роздмухані вогні*,

*вогонь межі, полум'я вогнених блисків, серце у вогні, клич задимлених вогнів, вогненні блискавиці, полум'яні межі, вогненні блиски і т.д. Друга стихія, якою овіяна її поезія, це вітер. Досить часто повторюються такі вирази : *моя душа - польовий буйний вітер; весняний вітер, весняна пожежа, весняна бурхлива завірюха, роздмухана вітром пожежа.* Нарешті, формальна декларація рідності з тими двома стихіями :*

Вітрами й сонцем Бог мій шлях намітив [6,с.21];

Я - вогонь, я - вихор

А вони спиняться не звикли! [6,с.39].

Добре відоме символістичне значення цих виразів, цих стихій у містиці християнства. Коли на п'ятдесятий день після воскресіння Ісуса Христа на апостолів зійшов Дух Святий, то почувся шум вітру, а над їх головами з'явилися розділені вогненні язики. Тому вихор і вогонь - образи Святого Духа. У вірші "Моя п'ятнадцята осінь" Олена Теліга пише про випадок у лісі, де той, хто "у собі з'єднав всю мужність світу", війнував їй на уста і очі "таємну міць, хмільнішу від вина". Знаходимо аналогічну розповідь у Євангелії, коли Ісус Христос дмухнув на апостолів і сказав : "Прийміть Духа Святого". Це і є та сила, яка відкрила їй закони всесвіту, підняла край завіси перед її очима на те таємне Невидиме, яке керує світом. Ще один символ - таємничий "хтось" або Привид саме і уособлює ту найвищу силу на землі - самого Бога :

Чи мене хтось кличе? [6,с.49];

Хтось незнаний нам шлях призначив [6,с.31].

Часто в Олени Теліги повторюються ще й такі вирази, як *п'яна душа, серце п'яне, вогонь отрути чи вина, день, який упився і розливає недопите сонце, грона доп'янілі, тіло, налите п'яним*

сонцем, вино випливає келихом, упоєння у п'янім вирі тощо.

Пояснення цього символу знаходимо в Діяннях святих апостолів, де описується зіслання Святого Духа. Коли апостоли, осяяні благодаттю, стали говорити різними мовами, народ, який там зібрався, подумав, що вони упилися молодого вина. Апостол Петро пояснив їм справжню причину їхнього стану - сходження на них Святого Духа. І саме хмелем цієї екстази пройнята поезія Олени Теліги.

У вірші "Мужчинам" звучить символічний заклик поетеси :

Гойдайте ж кличний дзвін!

Крешіть вогонь із кремнів [6,с.20].

Як він нагадує цитату з "Каменярів" Івана Франка : "Лупайте сю скалу". Дзвін на Русі завжди збирав народ перед обличчям небезпеки, сповіщав про радість і про горе. Поезія Олени Теліги, її громадська діяльність являла собою той кличний дзвін, який збирав навколо неї людей небайдужих до долі рідної України. Справжня патріотка, вона своїм життям заплатила за високу ідею. Смерть її не лякала, бо вона вже давно до неї була готова :

І не відмінно - березень чи грудень -

Все те ж питання й відповідь : "На днях".

Все та ж потіха : "Може, якось буде",

Все так же в мозок - найгостріший шлях [6,с.34].

У її вірші "Неповторне свято" постає образ єдиного дня, який "ще незнаний, ще непережитий" є короною її життя, "найвищим шпилем і початком до спаду" :

І що це буде - зустріч, чин, екстаза ?

Чи дотик смерті на одну хвилину ?

Душа дозріє, сповниться відразу

Подвійним смаком - меду і полину [6,с.28].

Як може боятися смерті той, для кого її дотик - це неповторне свято, яке зміцнює душу.

Образ України, якій поетеса віддала себе всю до останнього подиху, постає у вірші "**Відвічне**". Тут вона втілена в символічний образ "Пані - Рідної і Єдиної" :

Хай не тобі ми віддалились до смерті

А іншій Пані - Рідній і Єдиній ... [6,с.13].

Палка натура, яка кохала і була коханою, все-таки не коханню віддалась до смерті, а рідній, єдиній Україні.

Брама або межа у творах Олени Теліги символізує смерть, але не як припинення існування, а як перехід в інший, кращий світ.

Завдяки такій насиченості символами поезія Олени Теліги набуває містичного, пророчого звучання.

Підсумовуючи зазначимо: Олена Теліга глибоко національна поетеса, яка знає і відтворює світ уявлень українців, етнокультуру свого народу в сучасному і минулому, реалізує етнопсихологію через систему словесно-художніх образів

Доходимо висновку, що слова-символи в індивідуальній мовній картині світу О.Теліги є не лише домінантою її ідіостилю, вони світоглядно детерміновані. Символіка художніх текстів письменниці має загальнолюдський вимір і національну закоріненість. Словесними засобами загальнонаціональної мови О.Теліга творить художню реальність, надаючи їй філософського осмислення через систему символів, закодованих в знаках – словах.

Список використаної літератури:

1. Белый А. Символизм как миропонимание. — М.,1994.— С. 63

2. Гумбольдт В. Идеи к опыту, определяющему границы деятельности государства // Гумбольдт В. Язык и философия культуры. — М., 1983. — С. 68
3. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія. — К., 1994. — С. 41—72.
4. Лосев А. Ф. Проблема символа и реалистическое искусство — М 1976. — С. 65
5. Потебня О. О. Про деяю символи в слов'янськш народнш поези // Потебня О. Естетика і поетика слова. — К., 1985. — С. 206—207
6. Олена Теліга. Збірник. — Детройт. — Нью-Йорк. — Париж, 1997. — С. 452-460